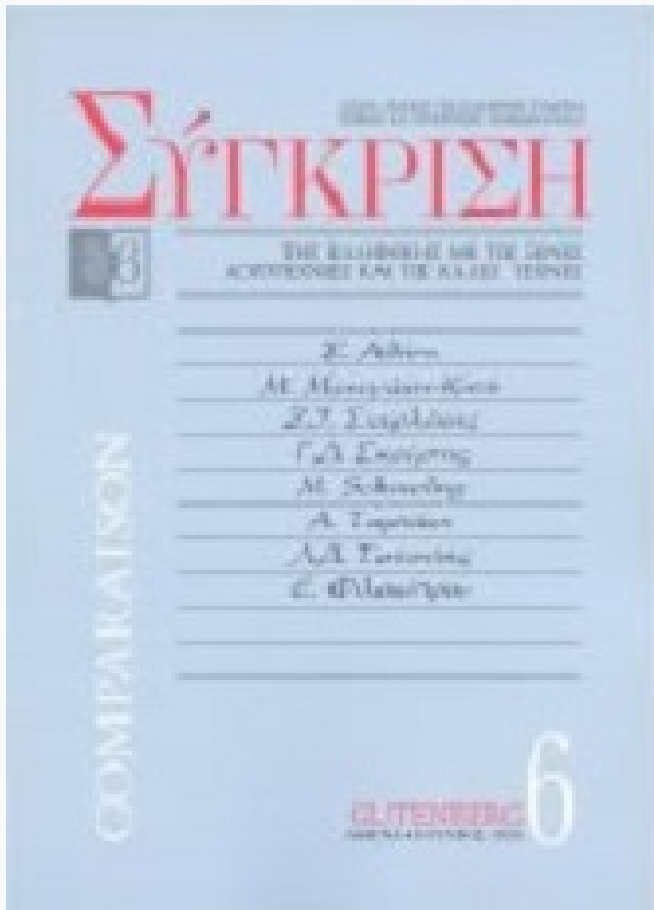

Σύγκριση

Τόμ. 6 (1995)

Στ. Δημητριάδης και L.S. Mercier: Ουτοπικά Όνειρα του 18ού Αιώνα

Στέση Αθήνη

doi: [10.12681/comparison.10724](https://doi.org/10.12681/comparison.10724)

Copyright © 2016, Στέση Αθήνη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αθήνη Σ. (2017). Στ. Δημητριάδης και L.S. Mercier: Ουτοπικά Όνειρα του 18ού Αιώνα. *Σύγκριση*, 6, 25–40.
<https://doi.org/10.12681/comparison.10724>

ΣΤΕΣΗ ΑΘΗΝΗ

Στ. Δημητριάδης και
L.-S. Mercier

Ουτοπικά Όνειρα του 18ου Αιώνα

Ο 1797 ΤΥΠΩΝΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΜΑΡΚΙΔΩΝ ΠΟΥΛΙΟΥ στη Βιέννη το σύντομο αφήγημα, με τον εκτενή κατά τη συνήθεια της εποχής τίτλο, *Απανθίσματα εκ Τινος Βιβλίου Ετερογλώσσου Συλλεχθέντα, Προσαρμοσθέντα τε και Μεταφρασθέντα εις την Ημετέραν Απλήν Διάλεκτον παρά του Ελλογμωτάτου και λίαν Φιλογενούς Στεφάνου Δημητριάδου του εκ Νήσου Σκιάθου*. Πρόκειται για ένα προδρομικό κείμενο μελλοντολογίας και επιστημονικής φαντασίας: ο αφηγητής ονειρεύεται ότι βρίσκεται ύστερα από 700 ολόκληρα χρόνια στην ίδια πόλη, όπου διαπιστώνει ότι έχουν αλλάξει πολλά πράγματα, αλλά προς το καλύτερο. Η κοινωνία την οποία αντικρίζει έχει υιοθετήσει έναν τρόπο ζωής πιο φυσικό και ορθολογικό, βασισμένο στην ισότητα, την απλότητα, την κοινωνική πρόνοια, την τάξη. Έτσι οι πολυτέλειες, οι καταχρήσεις, οι σπατάλες έχουν εξαλειφθεί, ενώ οι δεισιδαιμονίες και οι προλήψεις φαίνονται οριστικά ξεπερασμένες. Οι μεταβολές επεκτείνονται και στο χώρο της θρησκείας και της λατρείας. Οι άνθρωποι παρουσιάζονται να ανακαλύπτουν το Θεό μέσα από το μικροσκόπιο των φυσικών επιστημών. Η ονειρική αυτή κοινωνία του 2400 εμφανίζεται στα μάτια του αφηγητή να έχει κατακτήσει την ευδαιμονία και να έχει θέσει σε εφαρμογή τα βασικά αιτήματα του Διαφωτισμού.

Τα *Απανθίσματα*, παρά την πρωτοτυπία του θέματός τους για τα λογοτεχνικά δεδομένα της εποχής που δημοσιεύθηκαν, αλλά και το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν από την άποψη της ιστορίας των ιδεών, απουσιάζουν από τις Ιστορίες της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

Στην Ελληνική Βιβλιογραφία το όνομα του Στέφανου Δημητριάδη συν-

δέεται αποκλειστικά με αυτή τη μετάφραση¹ και οι αναφορές στο πρόσωπό του είναι ιδιαίτερα λακωνικές. Τα σύγχρονα εγκυκλοπαιδικά έργα, απεναντίας, προκαλούν τη φιλογογική περιέργεια με το λήμμα «Δημητριάδης Επιφάνιος ή Στέφανος».²

Στην ταύτιση του Στέφανου με το γνωστό Σκιαθίτη λόγιο Επιφάνιο Δημητριάδη (1760-1827)³ είχε καταλήξει ο Γιώργος Βαλέτας⁴ βασιζόμενος σε δημοσιεύματα δύο μεταγενέστερων Σκιαθιτών συγγραφέων, του Αλέξανδρου Μωραϊτίδη και του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ο Αλ. Μωραϊτίδης, προλογίζοντας την έκδοση του έμμετρου αφηγήματος «Παγκόσμιος Πανήγυρις» του Επιφάνιου Δημητριάδη, από το χειρόγραφο που είχε στην κατοχή του,⁵ μνημονεύει μια προσφώνηση του συγγραφέα γραμμένη στα αρχαία ελληνικά που υπογράφεται με το όνομα «Στέφανος». Ο Αλ. Παπαδιαμάντης, στο διήγημα «Τα Μαύρα Κούτσουρα»,⁶ αναφερόμενος στην οικογένεια του Επιφάνιου Δημητριάδη επισημαίνει ότι ο τελευταίος «υπέγραφε [...] συνήθως Στέφανος (αντί του Επιφάνιος) Δημητριάδης».

Στην υπογεγραμμένη με το όνομα «Στέφανος» προσφώνηση που μνημονεύει ο Αλ. Μωραϊτίδης παραπέμπει και ο Σπ. Λάμπρος,⁷ στον οποίο οφείλουμε και ένα πρόσθετο τεκμήριο: σε χειρόγραφο του Επιφάνιου Δημητριάδη περιλαμβάνονται τρεις επιστολές που φέρουν την υπογραφή «Στέφανος».⁸

Τα γνωστά βιογραφικά στοιχεία για τον Επιφάνιο Δημητριάδη θα μπορούσαν να αποτελέσουν το έναυσμα για τη συγγραφή «πικαρικού» μυθιστορηματος.⁹ Η ζωή του, όπως άλλωστε και η ζωή πολλών λογίων της Τουρκοκρατίας, χαρακτηρίζεται από μια συνεχή μετακίνηση. Γεννήθηκε στη Σκιάθο το 1760, φοίτησε αρχικά στη σχολή της Σχοπέλου και στη συνέχεια στις Μηλιές, τα Αμπελάκια, την Πορταριά. Υπήρξε μαθητής του Σέργιου Μαχραιίου στην Κωσταντινούπολη και του Νεόφυτου Καυσοκαλυβίτη στο Βουκουρέστι.¹⁰ Διετέλεσε γραμματέας του ηγεμόνα Νικόλαου Μαυρογένη στο Βουκουρέστι (1786-1787), και αργότερα γραμματικός της μητρόπολης και επιστάτης της βιβλιοθήκης της. Δίδαξε ελληνικά στο σχολείο του Πόρου και της Ύδρας. Η «ειμαρμένη» τον έφερε επίσης στη Σμύρνη, το Ισμαΐλι της Τρανσυλβανίας, το Γαλάτσι, όχι όμως και στη Βιέννη όπως αναγράφεται συχνά.¹¹ Πρόσθετες μαρτυρίες¹² αναφέρουν ότι συνέβαλε στη διάδοση των ιδεών της επανάστασης στη Σκιάθο. Πέθανε στο νησί του το 1827.¹³

Είναι πιθανό να γνωρίστηκε με τον Ρήγα κατά την περίοδο της υπηρεσίας του ως γραμματικού του Νικολάου Μαυρογένη,¹⁴ καθώς και με τους δύο Πηλιορίτες λογίους Δανιήλ Φιλίππιδη (1755-1832) και Γρ. Κωνσταντά (1758-1844). Μνημονεύεται ως καλός ελληνιστής —ο πατέρας του τον απο-

καλούσε «λογιώτατο»¹⁵— και άφησε ένα ποικίλο συγγραφικό έργο, γραμμένο σε γλώσσα αρχαΐζουσα ή δημώδη,¹⁶ που το περισσότερο παρέμεινε ανέκδοτο έως το θάνατό του. Το δρόμο του τυπογραφείου πήραν μόνο τα *Απανθίσματα*,¹⁷ υπογεγραμμένα με το όνομα Στέφανος Δημητριάδης.

Η διαμονή του Επ. Δημητριάδη στη Βλαχία και η φοίτησή του στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου συνέβαλαν αναμφίβολα στην εκμάθηση ξένων γλωσσών.¹⁸ Εκτός από την προσωπική του μαρτυρία «και διαλέκτους δ' ήκουον κατ' ιδίαν, ή αδραΐς δαπάναις κτώμενος διδασκάλους»,¹⁹ τεκμήρια της γλωσσολογίας του, και ειδικότερα γνώση της γαλλικής, παρέχουν και κάποια χειρόγραφα: ο Αλ. Μωραΐτιδης²⁰ αναφέρει λυρικά του ποιήματα γραμμένα στα γαλλικά και ο Γ. Βαλέτας μιλά για απόπειρα συγγραφής, επίσης στη γαλλική, μιας αφιέρωσης προς τον Αλ. Μουρούζη.²¹

Μολονότι στον τίτλο των *Απανθισμάτων* δηλώνεται ρητά ότι αντλούνται «εκ τινος βιβλίου ετερογλώσσου», διατυπώθηκε επανειλημμένα η άποψη ότι πρόκειται για πρωτότυπο έργο. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι οι μοναδικές θετικές, εγκωμιαστικές θα λέγαμε, κρίσεις συνδέθηκαν με τον ισχυρισμό της «πρωτοτυπίας» και της «ελληνικότητας» του έργου. Έτσι, ο Γ. Βαλέτας²² επαινεί το «βιβλιαράκι» αυτό για «την απλή του γλώσσα και τις τολμηρές του ιδέες» και το θεωρεί ως «ένα από τα πρώτα νεοελληνικά πεζογραφήματα». Φτάνει μάλιστα να υποστηρίξει ότι είναι «γραμμένο στο Βουκουρέστι γύρω στα 1794, όπως και ο κόσμος και ο τόπος, η κοινωνία και τα συνήθια της όλα είναι βουκουρεστιανά».

Την ίδια αβασάνιστη, ως προς την προέλευση του έργου, γραμμή πλεύσης ακολουθεί και το λήμμα στην Ελληνική Βιβλιογραφία των Γ.Γ. Λαδά - Αθ. Χατζηδήμου: «Αν και στον τίτλο ο Δημητριάδης γράφει πως μετέφρασε τα *Απανθίσματα* αυτά “εκ τινος βιβλίου ετερογλώσσου”, υποθέτουμε ότι ο ίδιος θα 'ναι ο συγγραφέας τους, μα κρυμμένος πίσω από τη φαινομενική αυτή μετάφραση, μπόρεσε να εκφράσει τις περιεργές και τολμηρές ιδέες του. Ούτε και στον Πρόλογό του αναφέρει ξένο συγγραφέα ή ξένη γλώσσα απ' όπου έκανε τη μετάφραση. Οι χρονολογίες που παραθέτει στο κείμενο (σσ. 6-7) δεν συμφωνούν κι αυτές μεταξύ τους [...]».²⁴

Ανάλογες κρίσεις διατυπώνονται και στο εισαγωγικό σημείωμα στην αντύπωση του κειμένου το 1977: ο Στέφανος Δημητριάδης «μπορεί ανεπιφύλακτα να χαρακτηριστεί σαν ο Έλληνας Ιούλιος Βερν, αν και έγραφε πολλά χρόνια πριν απ' αυτόν», και προφασίζεται «πως κάνει μετάφραση από κάποιο ξένο έργο, ίσως για ν' αποτραπεί πιθανή καταδίωξη ή γελοιοποίησή του».²⁵

Τέλος, σε αφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω* στην επιστημονική φαντα-

σία υποστηρίζεται ότι τα *Απανθίσματα* συνιστούν τον συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στην αρχαιότητα και τη σύγχρονη εποχή, ανάμεσα δηλαδή στον *Ικαρομένιππο* του Λουκιανού και το μυθιστόρημα *Από τον Κόσμο που φεύγει στον Κόσμο που έρχεται* (1933) του Πέτρου Πικρού, και διατυπώνεται μια κάπως πιο μετριοπαθής εκτίμηση: «Δεν υπάρχει σαφής ένδειξη ότι πρόκειται για βιβλίο αντιγραμμένο. Επηρεασμένο όμως οπωσδήποτε, αν και είναι δύσκολο να διερευνηθεί το ποσοστό επιρροής που δέχτηκε ο Στ. Δημητριάδης και το αντίστοιχο ποσοστό της δικής του συμμετοχής. Αποτελεί όμως το έργο ένα μοναδικό δείγμα “γραφής” —αυτής που αργότερα, στη διαστημική εποχή, θα ονομαστεί επιστημονική φαντασία— σε μια εποχή που η φραστική ελευθερία, η προφητεία πάνω στο μέλλον, η ενορατικότητα, λίγο απείχε από τη μαγεία».²⁶

Η μη αναφορά ωστόσο του τίτλου του ξενόγλωσσου έργου από όπου έγινε η μετάφραση και η παράλειψη του ονόματος του συγγραφέα συνηθίζονται στην εκδοτική πρακτική της εποχής. Στην έκδοση του *Σχολείου των Ντελικάτων Εραστών* (1790) που είχε μεταφράσει ο Ρήγας δεν αναφερόταν το όνομα του Γάλλου συγγραφέα (Restif de la Bretonne), ενώ ο τίτλος του πρωτοτύπου ήταν παραλλαγμένος. Αλλά ούτε και στην έκδοση του *Νέου Ρομινσόνα* (1792), σε μετάφραση του Κωνσταντίνου Μπέλιου, αναγραφόταν στη σελίδα του τίτλου το όνομα του H.G. Campre. Η αόριστη αναφορά «ετερογλώσσου», και όχι «εκ της γαλλικής» ή «γερμανικής», που αναγραφόταν στα δυο προηγούμενα έργα, θα μπορούσε να καταλογισθεί στα *Απανθίσματα* ως ένα πρόσθετο σημείο ασάφειας. Σε ό,τι αφορά τη λέξη «απάνθισμα», πρέπει να επισημανθεί ότι απαντά συχνά με τη σημασία μεταφραστικό εράνισμα από ξενόγλωσσα κείμενα,²⁷ και αυτό ακριβώς το περιεχόμενο της προσδίδει ο Στ. Δημητριάδης: «Βλέπωντας μέσα εις ένα βιβλίον ετερόγλωσσον αναμεταξύ εις άλλας πολλές γνώμας όπου είχεν, ότι ήτον και κάποιαις καλαίς και σοφαίς διδασκαλίαις, δεν ώκησα κατά μίμησιν των μελισσών από το να εκλέξω και να απανθήσω όσον ήτον χρήσιμον προς ημετέραν διδασκαλίαν [...]».²⁸

Η απουσία του έργου από τις νεοελληνικές γραμματολογίες και η διστακτικότητα που χαρακτήριζε έως σήμερα τη νεοελληνική κριτική να συμπεριλάβει στο σύνολο της εθνικής λογοτεχνίας τις μεταφράσεις²⁹ θα μπορούσαν ενδεχομένως να συγκαταριθμηθούν στους παράγοντες που επιβράδυναν την έρευνα για τον εντοπισμό του ξενόγλωσσου πρωτοτύπου.

Η έρευνά μου βασίστηκε σε μια σειρά από υποθέσεις εργασίας: *Terminus ante quem* της μετάφρασης έπρεπε να θεωρηθεί το έτος της έκδοσης, δηλαδή το 1797. Ο *terminus post quem* ωστόσο έθετε προβλήματα: πιθανό ήταν το 1740,

έτος γεννήσεως του αφηγητή σύμφωνα με δική του ομολογία. Ωστόσο, ο ίδιος αναφέρει ότι, όταν ξυπνά το έτος 2400, έπειτα από ύπνο 672 χρόνων, είναι 700 ετών. Όπως μπορεί κανείς να επαληθεύσει, τα αποτελέσματα των αριθμητικών πράξεων δεν συμφωνούν μεταξύ τους, και συνεπώς κάποιος αριθμός έχει αναγραφεί λανθασμένα. Έπρεπε λοιπόν να θεωρηθούν πιθανές και οι χρονολογίες 1700, 1728 και 1768. Η άοριστη αναφορά «ετερογλώσσου», όπως ήδη επισημάνθηκε, και η παντελής απουσία πραγματολογικών ενδείξεων δυσχέραναν τον προσανατολισμό της έρευνας σε συγκεκριμένο γλωσσολογικό χώρο.

Επειδή όμως η πλειοψηφία των μεταφράσεων της περιόδου 1770-1830 προέρχεται από τη γαλλική λογοτεχνία, ήταν λογικό η αναζήτηση του πρωτοτύπου να στραφεί πρωτίστως σε αυτόν το χώρο.

Η γαλλική πεζογραφία της τελευταίας τριακονταετίας του 18ου αιώνα έχει να επιδείξει αρκετά έργα με μελλοντολογικό περιεχόμενο, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και το μυθιστόρημα του Louis-Sébastien Mercier *L'An 2440 ou l'ève s'il en fut jamais* (1771). Είναι εύλογο από τη χρονολογία του τίτλου και μόνο —η διαφορά των 40 ετών θεωρήθηκε ασήμαντη— ότι το έργο παρέπεμπε στα *Απανθίσματα* του Στ. Δημητριάδη.³⁰

Ο Louis-Sébastien Mercier (1740-1814) είναι μια ενδιαφέρουσα —και αμφιλεγόμενη— προσωπικότητα του τέλους του 18ου αιώνα.³¹ Συγγραφέας πολυγραφότατος —δημοσίευσε πάνω από εκατό έργα (θεατρικά, θεωρητικά κείμενα για τη λογοτεχνία και το θέατρο, φιλοσοφικά δοκίμια, διηγήματα, μυθιστορήματα) και άρθρα σε εφημερίδες—, συμμετείχε ενεργά στην πολιτική και πνευματική κίνηση της εποχής του. Συνδέθηκε με τον Rousseau, τον Diderot, τον Restif de la Bretonne. Διετέλεσε μέλος της Συμβατικής Συνέλευσης κατά την Επανάσταση και του Συμβουλίου των Πεντακοσίων κατά την περίοδο του Διευθυντηρίου, ήταν καθηγητής της ιστορίας στις Ecoles Centrales. Υπήρξε ένθερμος οπαδός της δημοκρατίας.

Μέσα από το *L'An 2440* ο Mercier επιζητούσε να καταστεί κριτής του αιώνα του: «[...] Κουράστηκα από την καταπίεση που δέχτηκα από τότε που γεννήθηκα· επικαλέστηκα μπροστά στον ορθό μου λόγο τους νόμους, τις καταχρήσεις, τις συνήθειες της χώρας όπου ζούσα άγνωστος μέσα στο σκοτάδι. Γνώρισα αυτό το ενάρετο μίσος που το ευαίσθητο Ον οφείλει στον καταπιεστή: μίσησα την Τυραννία, την καταδίκασα, την πάλεψα με τις δυνάμεις που διέθετα»,³² όπως ομολογεί ο ίδιος. Στόχος του ήταν να εξορκίσει το κακό, διότι «ευχή του φιλοσόφου είναι η επιθυμία να επικρατεί το καλό». Καθώς όμως την εποχή εκείνη η φωνή του φιλοσόφου είχε αποδυναμωθεί και εξασθε-

νήσει μπροστά στην καταπίεση, το μόνο που του απέμενε ήταν το όνειρο ενός καλύτερου μέλλοντος.

Εδώ όμως αρχίζει η αφήγηση.

Ο αφηγητής, απογοητευμένος από τη συζήτηση που είχε με ένα γέροντα Άγγλο για την παρούσα κατάσταση των πραγμάτων, κοιμάται και ονειρεύεται ότι ξυπνά το 2440 στη γενέτειρά του, το Παρίσι. Συναντά έναν κάτοικο της πόλης που τον συντροφεύει στην περιπλάνησή του. Η πόλη είναι διαφορετική. Οι γέφυρες του Σηκουάνα δεν είναι τόσο φορτωμένες, το Λούβρο έχει ενωθεί με τον Κεραμεικό, η Βασιίλλη, το σύμβολο του δεσποτισμού, έχει γκρεμισθεί. Οι πολίτες του Παρισιού έχουν απαρνηθεί τις φεύτικες απολαύσεις και ζουν μια ζωή πιο απλή, ακολουθώντας τα διδάγματα του *Emile* (1762) του Rousseau. Αλλαγές έχουν επέλθει στην πολιτική, στη διοίκηση, στο σύστημα υγείας, στη θρησκευτική λατρεία.

Το *L'An 2440* αποτελεί έναν ύμνο στην πρόοδο· διακατέχεται από έναν βαθύ οπτιμισμό,³³ ο οποίος δεν περιέχει τίποτα το θεόπνευστο και απορρέει από την πίστη στην επιστημονική πρόοδο. Ωστόσο, η ιδανική πολιτεία του 2440, «του σεβάσμιου αυτού έτους», ή ακριβέστερα το ιδανικό Παρίσι, δεν έχει φθάσει σε μια παγιωμένη τελειότητα, αλλά εγγράφεται στο ιστορικό γίγνεσθαι. Και αυτό είναι ένα από τα στοιχεία που διαφοροποιούν το μυθιστόρημα του Mercier από προγενέστερα ουτοπικά έργα.³⁴

Κατά το δεύτερο ήμισυ του ίδιου αιώνα στη Γαλλία η αμέριστη πίστη στην πρόοδο και ο διάχυτος οπτιμισμός συνέβαλαν στην ανανέωση του παραδοσιακού σχήματος της ουτοπίας: η λογοτεχνική σύμβαση του «ου τόπος» παραχωρεί τη θέση της στο χρόνο και μετατρέπεται σε «ου χρόνος». Η ουτοπία εγγράφεται έτσι στο ιστορικό γίγνεσθαι και λειτουργεί ως προβολή και μελλοντική υλοποίηση των προσδοκιών του παρόντος. Συχνά, άλλωστε, αποτελεί το γόνιμο έδαφος για την άσκηση μιας έμμεσης κριτικής του παρόντος, παρά ένα αληθινό πρότυπο ζωής. Η ουτοπία εκλαμβάνεται τότε σύμφωνα με τη διατύπωση του *Dictionnaire universel* (1777-1783)³⁵ ως «χρήσιμη χίμαιρα». Το πρώτο που συνοφίζει και αποτύπωνει αυτή την ανανέωση είναι το *L'An 2440*.

Το *L'An 2440, rêve s'il en fut jamais* κυκλοφόρησε ανωνύμως το 1771 στην Ολλανδία³⁶ και αμέσως απαγορεύθηκε. Μέσα σε τριάντα χρόνια, ωστόσο, πραγματοποίησε στα γαλλικά τριάντα εκδόσεις, αρκετές από τις οποίες ήταν κλεψίτυπες. Η έκδοσή του 1799 είναι η πρώτη που φέρει την υπογραφή του συγγραφέα. Το έργο γνώρισε αρκετές διασκευές και παραφράσεις,³⁷ και μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες (ολλανδική, αγγλική, ιταλική,

ισπανική, γερμανική). Ως επικίνδυνο επίσης κρίθηκε και απαγορεύτηκε στην Ιταλία (1773) και στην Ισπανία (1778). Ιδιαίτερα θερμή υποδοχή επεφύλαξε στο μυθιστόρημα η Γερμανία, όπου και επαινέθηκε από συγγραφείς όπως ο Wieland (1733-1783) και ο Goethe (1749-1832).

Η πρώτη απορία που γεννιέται από τη σύγκριση του γαλλικού με το ελληνικό κείμενο αφορά τη σημαντική διαφορά στην έκτασή τους. Το ερώτημα που τίθεται είναι: από τις 348 σελίδες στις οποίες εκτείνεται το όνειρο του *L'Ap 2440*, πώς φθάσαμε στο «μικρόν κατά το δέμας, αλλ' ευρυχωρότατον και διεκτεταμένον κατά τας εννοίας»³⁸ κείμενο του Δημητριάδη; Ο ίδιος δηλώνει ότι «αναμεταξύ εις άλλας πολλάς γνώμας [του ετερόγλωσσου βιβλίου] [...] δεν ώκησα κατά μίμησιν των μελισσών από το να εκλέξω και να απανθήσω όσον ήτον χρήσιμον προς ημετέραν διδασκαλίαν[...]».

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι η μεταφραστική ελευθερία είναι σύνηθες φαινόμενο της εποχής σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Μέχρι το 1830 περίπου, που αρχίζει να αποκτά μεγαλύτερη υπόσταση η έννοια συγγραφέας και να αποδίδεται περισσότερος σεβασμός στο έργο, η μεταφρασμένη λογοτεχνία κατακλύζεται από τις «ωραίες άπιστες».³⁹ Με αυτούς τους όρους, λοιπόν, κι όχι με σημερινά κριτήρια θα πρέπει να προσεγγίσουμε τη μετάφραση του Στ. Δημητριάδη.

Από την αντιβολή γαλλικού και ελληνικού κειμένου γίνεται φανερό ότι ο Στ. Δημητριάδης επιτρέπει στον εαυτό του πλήρη ελευθερία κινήσεων ως προς το να επιλέξει, να συνενώσει, να μεταθέσει όσα και όποια αποσπάσματα κρίνει σκόπιμο. Παραλείπει ολόκληρα Κεφάλαια, όπως το πρώτο, που περιλαμβάνει τη συζήτηση με το γέροντα Άγγλο, άλλα τα μεταφράζει στο μεγαλύτερο μέρος τους, χωρίζει με το δικό του τρόπο τα Κεφάλαια, παραλείπει εδάφια, συνενώνει παραγράφους που συνδέονται θεματικά από διαφορετικά Κεφάλαια. Ακολουθεί ωστόσο την ίδια αφηγηματική τεχνική, διατηρώντας τον διαλογικό χαρακτήρα του έργου,⁴⁰ έστω και αν αδιαφορεί συχνά για την ταυτότητα των προσώπων αποδίδοντας λόγια του αφηγητή στον συνομιλητή του, και αντιστρόφως. Παραλείπει όλες τις υποσελίδες σημειώσεις του Mercier, καθώς και τους τίτλους των Κεφαλαίων. Η ελληνική μετάφραση διαιρείται σε 8 απλώς αριθμημένα Κεφάλαια έναντι των 44 έντιτλων Κεφαλαίων του πρωτοτύπου.

Οι προσθήκες του ελληνικού κειμένου είναι ελάχιστες και ασήμαντες: εξυπηρετούν κυρίως τη συντακτική σύνδεση του ερανίσματος. Οι περιπτώσεις όπου φανερώνεται προσπάθεια εξελληνισμού του κειμένου είναι σπάνιες. Θα αρκεστούμε σε δύο παραδείγματα: ανάμεσα στα κειμήλια της προγονικής κλη-

ρονομιάς που αξιοποιήθηκαν το 2440 ο Στ. Δημητριάδης προσθέτει «το υγρόν πυρ της Κωνσταντινουπόλεως» και «άλλα τοιαύτα αξιόλογα πράγματα των Ελλήνων». ⁴¹ Η πιο μεγάλη μεταφραστική «απιστία» ωστόσο αφορά τον εξοβελισμό των πραγματολογικών στοιχείων. Δεν απαντά ούτε μία ένδειξη τόπου ή γεωγραφικού χώρου του αφηγήματος, ούτε μία αναφορά στα πρόσωπα στα οποία παραπέμπει το γαλλικό κείμενο. Πριν διατυπωθούν κάποιες υποθέσεις σε ό,τι αφορά τους λόγους που υπαγόρευσαν στον μεταφραστή τις επιλογές του, παραθέτουμε τρεις παραγράφους από το Κεφ. Α' των *Απανθισμάτων* σε αντιβολή με το γαλλικό κείμενο, προκειμένου να δοθεί μια αίσθηση από το ύφος της μετάφρασης: ⁴²

En sortant de chez moi je vis une place publique qui m'était inconnue. On venait d'y dresser une colonne pyramidale qui attirait les regards des curieux. J'avance, et je lis très-distinctement: L'an de grâce MMCCCCXL. Ces caractères étaient gravés sur le marbre en lettres d'or.

D'abord je m'imaginai que c'était une erreur de mes yeux, ou plutôt une faute de l'artiste, et je m'appretais à en faire la remarque, lorsque ma surprise devint plus grande en jetant la vue sur deux ou trois édits du Souverain attachés aux murailles.

J'ai toujours été curieux lecteur des affiches de Paris. Je vis la même date MMCCCCXL fidèlement empreinte sur tous les papiers publics. Eh! quoi! dis-je en moi-même, je suis donc devenu bien vieux, sans m'en apercevoir: quoi, j'ai dormi six cent soixante-douze années!

Ευγαίνωντας από το σπήτι μου ἰδα μίαν αγοράν δημοσίαν οπού δεν την εγνώριζα. Εκεί είχαν στήσει προ ολίγου ένα στύλον, οπού ειλκε τα ὄμματα των περιέργων. Επροχώρησα παρέμπροσθεν κι ἐδιάβασα πολλά παστρικά κάποιους χαρακτήρας οπού ἦτον ἐπάνω εις αυτόν σκαλισμένοι με γράμματα χρυσά «το σωτήριον ἔτος» 2400. ⁴³

Πάραυτα εστοχάσθηκα ὅτι αυτό ἦτον μία ἀπάτη των οφθαλμών μου, ἢ τουλάχιστον ένα λάθος του τεχνίτου. Κι εκαταγίνομουν να το σημειώσω, ὅταν ἡ ἔκστασις μου ἠύξανε περισσότερον, ρίπτοντας τα ομμάτιά μου ἐπάνω εις δύο τρία ἐγγραφα δόγματα του Μονάρχου οπού ἦτον κολλημένα εις τα τείχη με το ἴδιον ἔτος.

Επαρατήρησα κι ἦτον αυτό σημειωμένον ἐπάνω εις τα γράμματα της κοινότητος, τι λοιπόν; εἶπα με τον εμαυτόν μου, ἐγώ υπεργήρασα χωρίς να το καταλάβω; τι; ἐγώ εκοιμήθηκα ἐξακοσίους εβδομήντα δύο χρόνους;

Το ενδιαφέρον του Στ. Δημητριάδη επικεντρώνεται στη μετάφραση αποσπασμάτων που αφορούν θέματα παιδείας (εχμάθηση της ομιλουμένης, διδασκαλία ξένων γλωσσών), επιστημονικά επιτεύγματα, τη φυσική, την αστρονομία, την ακουστική, την ιατρική. Επιμένει ιδιαίτερα στα ζητήματα θρησκείας και θρησκευτικής πρακτικής και σε ό,τι σχετίζεται με την ορθολογική τους

ερμηνεία. Μεταφράζει επίσης τα αποσπάσματα που αναφέρονται στη φιλανθρωπία, την κοινωνική πρόνοια, την ισότητα ανάμεσα σε διαφορετικές τάξεις, την αγροτική οικονομία, την απλή, φυσική ζωή. Όπως διαπιστώνουμε οι επιλογές αυτές εναρμονίζονται με τα γενικότερα προβλήματα και τις συζητήσεις που απασχολούν τον ελληνισμό την εποχή του Διαφωτισμού.

Απεναντίας, ο Στ. Δημητριάδης αποφεύγει να μεταφράσει Κεφάλαια ή αποσπάσματα με τα οποία ασκείται κριτική στον κλήρο, την αστυνομία, το στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, τη μοναρχία. Σε γενικές γραμμές, η κριτική στον αιώνα του, που αποτελούσε τη βασικότερη επιδίωξη του Mercier, είναι εξαιρετικά περιορισμένη στη μετάφραση του Στ. Δημητριάδη. Σε αυτήν το κύριο βάρος δίνεται στην πραγματοποίηση γενικών προσδοκιών και στα επιτεύγματα του μέλλοντος. Χαρακτηριστική, τέλος, αδιαφορία επιφυλάσσεται σε ό,τι σχετίζεται με τη μόδα, την ενδυμασία, την πολιτιστική ζωή, το θέατρο, τη λογοτεχνία.

Ποιοι λόγοι υπαγόρευαν τις μεταφραστικές επιλογές, και κυρίως τις αποσιωπήσεις, του Στ. Δημητριάδη; Θα περιορισθούμε στη διατύπωση μερικών υποθέσεων:

Καταρχήν είναι ενδεχόμενο να υπήρξε μεταφραστική αδυναμία στην απόδοση τοπωνυμίων, μνημείων και συνθημάτων που ήταν ξένα προς τον ίδιο. Πώς θα μπορούσε να μιλήσει εύκολα για το Λούβρο, το Ront-Neuf, την Όπερα, την Ακαδημία, κάποιος που μάλλον θα αγνοούσε την Παρισινή πραγματικότητα; Πόσο κατατοπιστικά θα μπορούσαν να είναι τα γεωγραφικά εγχειρίδια που ενδεχομένως θα διέθετε και θα συμβουλευόταν;⁴⁴ Αλλά, και αν ακόμη συμπεριλάμβανε τέτοιου είδους πραγματολογικά στοιχεία, σε ποιο βαθμό θα μπορούσαν να είναι οικεία στο αναγνωστικό κοινό;

Ωστόσο η μεταφραστική αδεξιότητα και ελευθερία δεν μπορεί να φέρουν εξολοκλήρου την ευθύνη των επιλογών, και κυρίως να δικαιολογήσουν για την ολοσχερή απαλειφή κάθε στοιχείου που θα παρέπεμπε στο πρωτότυπο. Η πρόκριση του τίτλου *Απανθίσματα* μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, αφού πρόκειται για εράνισμα, και όχι για ολόκληρο το έργο. Δικαιολογημένη επίσης μπορεί να θεωρηθεί και η μη αναφορά του ονόματος του συγγραφέα, όχι μόνο επειδή εναρμονίζεται με την εκδοτική πρακτική της εποχής, αλλά διότι το *L'An 2440* κυκλοφόρησε χωρίς την υπογραφή του Mercier μέχρι το 1799.⁴⁵ Το αντίτυπο συνεπώς που διέθετε ο Στ. Δημητριάδης ήταν ανώνυμο. Η κυκλοφορία του έργου, όπως ήδη αναφέρθηκε, είχε απαγορευθεί στη Γαλλία, την Ισπανία και την Ιταλία. Το γεγονός αυτό, αν ήταν γνωστό στον Έλληνα μεταφραστή, θα μπορούσε να τον αποθαρρύνει και να τον βάλει

σε σκέψεις· αναμφίβολα η ελληνική έκδοση θα είχε την ίδια τύχη αν αποκάλυπτε την προέλευσή της. Το ισχυρότερο, ωστόσο, επιχείρημα που τον εξανάγκαζε σε αυτολογοκρισία το πρόσφερε το ίδιο το έργο:

Στο Κεφάλαιο XLII, που φυσικά δεν το μεταφράζει ο Στ. Δημητριάδης και έχει τίτλο «Οι εφημερίδες» («Les gazettes»), ο αφηγητής ανακαλύπτει κάποιες εφημερίδες και παραθέτει μερικά άρθρα που του έκαναν εντύπωση και φανερώνουν τις αλλαγές που έχουν επέλθει σε ολόκληρο τον κόσμο. Ανάμεσα σε αυτά περιλαμβάνεται και μια ανταπόκριση από την Κωνσταντινούπολη, που αναφέρει τα εξής:⁴⁶

Μεγάλη χαρά απλώθηκε στον κόσμο, όταν ο Τούρκος, τον 18ο αιώνα, εκδιώχθηκε από την Ευρώπη. Κάθε φίλος του ανθρωπίνου γένους χειροκρότησε την πτώση αυτής της ολέθριας αυτοκρατορίας, όπου το τέρας του δεσποτισμού θωπευόταν από αχρείους πασάδες που το προσκυνούσαν για να αποφύγουν τις αβάσταχτες προσβολές του. Ο γιος, εξόριστος για πολλά χρόνια, επέστρεψε στην κληρονομιά των προγόνων του, όχι ταπεινωμένος, αλλά θριαμβευτής [...] η πατρίδα του Θεμιστοκλή και του Μιλτιάδη αγκάλιασε ξανά το άγαλμα της ελευθερίας. [...] Τα Κράτη του Μεγάλου Κυρίαρχου [...] δυο αιώνες μετά, σχημάτισαν μια δημοκρατία που ανθίζει με το εμπόριο[...].

Είναι προφανές ότι ο Στ. Δημητριάδης είχε σοβαρούς λόγους για να αποφεύγει να ομολογήσει τις πηγές του.

Οι φόβοι αυτοί θα ενισχύθηκαν ενδεχομένως περισσότερο από την ιστορική συγκυρία που επικρατούσε την εποχή της έκδοσης των *Απανθισμάτων*: το 1797, το έτος δημοσίευσής τους, απείχε 26 χρόνια από την πρώτη έκδοση του *L'An 2440* και 8 χρόνια από την κήρυξη της γαλλικής επανάστασης. Οι ιστορικές εξελίξεις είχαν επιταχυνθεί. Δεν απαιτούνταν πλέον 700 ολόκληρα χρόνια, όπως υπολόγιζε ο Mercier, για την επικράτηση του καινούργιου. Το έργο του είχε λάβει πλέον προφητικές διαστάσεις. Ο συγγραφέας, σε μεταγενέστερη έκδοση, του 1799, το αποκαλούσε «[...] Όνειρο που προανάγγειλε και προετοίμασε τη γαλλική επανάσταση», προσθέτοντας χωρίς κανένα ενδοιασμό: «[...] Ποτέ καμία πρόβλεψη, τολμώ να το πω, δεν είχε τόσο στενή συγγένεια με το γεγονός [...]. Είμαι λοιπόν ο αληθινός προφήτης της επανάστασης».⁴⁷ Παράλληλα, οι ιδέες της γαλλικής επανάστασης διαδίδονταν εκείνα τα χρόνια στο χώρο της ελληνικής διασποράς αλλά και στα αστικά κέντρα του μείζονος ελληνισμού. Εκτός από τη θετική υποδοχή, είχαν αρχίσει να διατυπώνονται και αρνητικές αντιδράσεις από συντηρητικούς και εκκλησιαστικούς κύκλους,⁴⁸ με κορυφαίο γεγονός τη σύλληψη του Ρήγα από τις αυστρια-

κές αρχές, το 1797, την ίδια χρονιά που δημοσιεύθηκαν τα *Απανθίσματα*. Ο Στ. Δημητριάδης θα πρέπει να είχε συναισθήσει ότι μετέφραζε και προσέφερε στους συμπατριώτες του ένα όνειρο που ήδη είχε αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα στη Γαλλία. Ένας πρόσθετος λόγος για να μην μπορεί να παρυσιασθεί το έργο αυτούσιο. Όμως και στην περίπτωση που ο Στ. Δημητριάδης αδιαφορούσε για τις συνέπειες, η πιστή απόδοση του γαλλικού κειμένου θα στερούσε την ουτοπική σύλληψη από την οικουμενικότητά της. Εξ ανάγκης λοιπόν οδηγούμενος σε αυτήν την τοπικά αδέσμευτη λύση που έβρισκε εύκολα ερείσματα και σημεία αναφοράς τόσο στην κοινωνία του Βουκουρεστίου —για να θυμηθούμε και το Γ. Βαλέτα— όσο και σε κάθε άλλη ελληνική κοινότητα, πρόσφερε ένα στρατευμένο κείμενο που έτρεφε τις ελπίδες για τη μελλοντική κατάκτηση της ευτυχίας. Παράλληλα όμως υποχρεωνόταν να είναι προσεκτικός σε ό,τι αφορούσε την κριτική στους θεσμούς, για να μην προκαλέσει τους συντηρητικούς ή εκκλησιαστικούς κύκλους, ή να αποφύγει ενδεχόμενη επέμβαση της αυστριακής λογοκρισίας.

Σαφέστερες απαντήσεις στις υποθέσεις που διατυπώθηκαν ενδέχεται να δοθούν όταν μελετηθεί συστηματικά το συνολικό έργο του Στέφανου ή Επιφάνιου Δημητριάδη και η θέση που κατέχουν μέσα σε αυτό τα *Απανθίσματα*, όταν επαληθευθούν οι πιθανές σχέσεις του με το περιβάλλον του Ρήγα και διερευνηθεί το εύρος της απήχησης του Louis-Sébastien Mercier στο χώρο του μείζονος ελληνισμού.⁴⁹

Το ότι τα *Απανθίσματα* είναι μετάφραση γαλλικού έργου δεν μετριάζει καθόλου τη σημασία τους μέσα στην ιστορία των γραμμάτων μας και προσφέρει άλλο ένα επιχείρημα στις απόψεις εκείνες που υποστηρίζουν την ένταξη των μεταφράσεων στον συνολικό κορμό της λογοτεχνίας μας. Ειδικότερα, όσον αφορά την προεπαναστατική πεζογραφία, απεικονίζουν το ενδιαφέρον της για τη δημιουργική φαντασία και την προσπάθειά της να συμπορευθεί με τις λογοτεχνικές αναζητήσεις του ευρύτερου ευρωπαϊκού χώρου. Καταδεικνύουν επίσης ότι η μετάφραση τον ίδιο αιώνα αποτελεί μια ιδιαίτερα δημιουργική διαδικασία και ότι η συστηματική μελέτη τους ενδέχεται να μας αποκαλύψει σημαντικές πτυχές των λογοτεχνικών και ιδεολογικών ενδιαφερόντων της εποχής.

Σημειώσεις

1. Το βιβλίο καταγράφεται από τον Γεώργ. θήνα, 1872 (ανατ. 1972, επιμ. Τ.Α. Γριτσπούλου), σ. 532· τον Ανδρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟ

ΒΡΕΤΟ, *Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι Κατάλογος των από της Πτώσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι Εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι Βασιλείας Τυπωθέντων Βιβλίων παρ' Ελλήνων εις την Ομιλουμένην, ή εις την Αρχαίαν Ελληνικήν Γλώσσαν, με Βιβλιογραφικά και Κριτικά Σημειώσεις περί των Αξίων Λόγου Συγγραμμάτων*, Αθήνα, 1857, Μέρος Β', σ. 105· τον Κων. ΣΑΘΑ, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα, 1868, σ. 617. Πρβλ. Γεώργιος Γ. ΛΑΔΑΣ - Αθανάσιος ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. β' (1796-1799), Αθήνα, 1973, σ. 56.

2. Βλ. Χάρη ΠΑΤΣΗ, *Μεγάλη Εγκυκλοπαιδεία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, [1968], τ. ΣΤ', σ. 212· Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα, Αθήνα, 1984, τ. 20, σ. 177· Χ.Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία - Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, Εκδοτική Αθηνών, 1985, τ. 3, σ. 266.

3. Για τον Επιφάνιο Δημητριάδη, βλ. Ματθαίος ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ, *Σχέδιασμα περί της εν τω Ελληνικώ Έθνει Καταστάσεως των Γραμμάτων από Αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι των Αρχών της Ενεστώσης (18') Εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις, 1867, σ. 176· Τρύφων ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η Νήσος Σκιάθος και αι περί αυτήν Νησίδες*, Αθήνα, 1913, σσ. 137-39, όπου ο Στέφανος Δημητριάδης αναφέρεται ως συμμαθητής του Επιφάνιου στη σχολή της Σκοπέλου το 1770· και Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, 1987, σ. 165.

4. Βλ. Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, *Οι Αρχές του Νεοελληνικού Θεάτρου — Ο Άγνωστος Θεατρικός Πρόδρομος Επιφάνιος Δημητριάδης ο Σκιάθιος και η Ανέκδοτη Τραγωδία του Πέρσαι ή Ξέρξης*, Αθήνα, 1973, σ. 56.

5. Βλ. Α.Μ. «Παγκόσμιος Πανήγυρις», περ. *Παρνασσός*, τχ. Η', 1884, σ. 395. Για το ποιος υπογράφει με τα αρχικά Α.Μ., βλ. Αλ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗΣ, *Με του Βορρά τα Κύματα*, σειρά δ', Αθήνα, 1925, σ. 126.

6. Βλ. Αλ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, «Τα Μαύρα Κούτσουρα», *Άπαντα*, επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Αθήνα, 1985, σσ. 459-79. Το διήγημα πρωτοδημοσιεύθηκε στο περ. *Καλλιτέχνης*, τχ. Γ', Αύγ.-Σεπ. 1912.

7. Βλ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Επιφάνιος Δημητριάδης ο Σκιάθιος», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. ΙΓ', 1916, σ. 424.

8. Βλ. Κώδικες Στ. ΛΑΜΠΡΟΥ, αρ. 22, «Επιφάνιου Δημητριάδου Σκιαθίου Επιγράμματα, Επιστολαί και Σημειώματα Ιστορικά και Άλλα», στο φ. 44α, «Διάφοροι Επιστολαί κατά Καιρόν Συντεθείσαι παρ' Εμού, ενταύθα Συνηθροισμένοι: 12) Στέφανος Μελετίω, 13) Στέφανος Γρηγορίω, 16) Στέφανος Ναούμ», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. ΙΖ', 1923, σσ. 300-301.

9. Η έμμετρη αυτοβιογραφία του «Βίος Συγγραφέως διά Στίχων» δημοσιεύθηκε από τον Σπ. ΛΑΜΠΡΟ, περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, τχ. ΙΓ', ό.π., σσ. 425-30.

10. Για τη φοίτησή του στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου κατά την περίοδο 1782-1789, βλ. και Αγιadna CAMARIANO-CIORAN, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη, 1974, σ. 292.

11. Οι Κων. ΣΑΘΑΣ, ό.π., και Γεώργ. ΖΩΡΑΣ, «Επιφάνιου Δημητριάδου Δοκίμιον περί "Πενίας"», περ. *Παρνασσός*, τ. 12, 1970, σ. 650, αναφέρουν λανθασμένα: «Το 1797 ευρισκόμενος εν Βιέννη εξέδωκεν *Άπανθισματα* εκ διαφόρων βιβλίων».

12. Γ.ΒΑΛΕΤΑΣ, ό.π., Τρ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ό.π.

13. Το έτος θανάτου, σύμφωνα με τον Γ. ΒΑΛΕΤΑ, ό.π., σ. 29, με βάση τα στοιχεία που συγκέντρωσε από το φάκελλο με ανέκδοτα έργα και χειρόγραφα του Στ. Δημητριάδη, τον οποίον του είχε παραχωρήσει ο δισέγγονός του Θωμάς Ν. Επιφανιάδης.

14. Η πατρότητα της υπόθεσης ανήκει στο Γ. ΒΑΛΕΤΑ, ό.π., σ. 29. Πάντως το διάστη-

μα κατά το οποίο ο Ρήγας εργάστηκε ως γραμματέας του Νικολάου Μαυρογένη συμπιπτει με τη θητεία του Επ. Δημητριάδη.

15. Βλ. Αλ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, «Τα Μαύρα Κούτσουρα», *ό.π.*, σ. 463. Προσθέτουμε ότι και ο Πολυζώης Κοντός στην αφιέρωση του επιγράμματος στην έκδοση του βιβλίου τον αποκαλεί «Σοφολογιώτατον».

16. Μια πρόχειρη καταγραφή όσων έργων του δημοσιεύθηκαν μετά θάνατον: «Παγκόσμιος Πανηγυρίς», περ. *Παρνασσός*, Η', 1884, σσ. 395-409, 697-711, 844-53 (επιμ. Α.Μ[ωραϊτίδη]· «Ιστορία της Νήσου Σκιάθου», «Βίος του Συγγραφέως διά Στίχων», περ. *Νέος Ελληνομνήμων*, ΙΓ', 1916, σσ. 422-37 (επιμ. Σπ. Λάμπρου)· «Πέρσαι ή Ξέρξης» (τραγωδία), επιμ. Γ. Βαλέτα, *Οι Αρχές του Νεοελληνικού Θεάτρου*, *ό.π.*· «Τινας αν είποι Λόγους κατά Πενίας ο Πενία Τρυχώμενος», περ. *Παρνασσός*, 12, 1970, σσ. 650-61 (επιμ. Γεώργ. Ζώρα)· «Εγκώμιον Πανηγυρικών εις την Αγίαν Γέννησιν του Σωτήρος Ημών Ιησού Χριστού», «Εγκώμιον Πανηγυρικών εις την Ανάστασιν του Σωτήρος Ημών Ιησού Χριστού», «Εγκώμιον εις την Γέννησιν της Θεοτόκου», «Προσφώνησις και Επιγράμματα προς τον Ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Αλέξανδρον Μουρούζη», «Δύο Επιστολαί προς τον Ιωάννην Παλαμάν», «Αποφθέγματα» (επιμ. Γεώργ. Ζώρα), *Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας*, αρ. 97, Αθήνα, 1975. Ο Αλ. Παπαδιαμάντης επιμελήθηκε επίσης την έκδοση του έργου *Ιστορικών της εν Σκιάθω Ιεράς και Σεβασμίας Μονής της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου της Θαυματουργού Εικονιστρίας Επονομαζομένης κατά την Νήσον Σκιάθον την εν Αιγαίω Πελάγει ευρισκομένην*, Βόλος, 1903.

17. Σύμφωνα με τον Αλ. Μωραϊτίδη τυπώθηκε στη Βενετία και προσφώνηση προς τον Αλέξανδρο Μουρούζη, υπογεγραμμένη και αυτή με το όνομα Στέφανος. Η προσφώνηση ωστόσο δεν αναφέρεται από τους βιβλιογράφους·

δημοσιεύθηκε από τον Γεώργ. ΖΩΡΑ (βλ. σημ. 16), αλλά φέρει την υπογραφή Επιφάνιος.

18. Για την εκμάθηση των ξένων γλωσσών στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες και το ρόλο των οικοδιδασκάλων, βλ. Άννα ΤΑΜΠΑΚΗ, «Ο Μολιέρος στη Φαναριώτικη Παιδεία», *Τετράδια Εργασίας*, 14, Αθήνα, 1988, σ. 15.

19. Πρβλ. «Βίος του Συγγραφέως διά Στίχων», *ό.π.*, σ. 427.

20. *Παρνασσός*, *ό.π.*, σ. 395.

21. Πρόκειται για την αφιέρωση της τραγωδίας «Ξέρξης ή Πέρσαι». Βλ. Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, *ό.π.*, σ. 15.

22. *Ό.π.*, σσ. λα'-λβ'.

23. Ένα επίσης «πρώτο νεοελληνικό διήγημα» κατά την άποψη του Γ. ΒΑΛΕΤΑ, *Το Νεοελληνικό Διήγημα*, Αθήνα, 1983 (3), σσ. 63-69, ο «Σωφρόνιμος», που περιλαμβάνεται στη *Συλλογή Ποικίλης Μυθιστορίας* (Κέρκυρα, 1807)· όπως προκύπτει από την έρευνά μου, είναι μετάφραση του «Sophonime, nouvelle grecque» (1784) του J.C. de Florian (1754-1794).

24. Βλ. *Ελληνική Βιβλιογραφία*, *ό.π.*, σσ. 54-55.

25. Α.Κ. [= Λάμπρος ΚΩΣΤΑΚΙΩΤΗΣ], *Εισαγωγικό σημείωμα στα Απανθίσματα*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα, 1977.

26. Χρήστος ΛΑΖΟΣ, «Η Ελληνική Λογοτεχνία της Επιστημονικής Φαντασίας: Μια Σύντομη Επισκόπηση», περ. *Διαβάζω*, τ. 220, (9.8.89), σσ. 25-26.

27. Πρβ. *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη, 1790. Η λέξη «απάνθισμα» απαντά συχνά και ως προμετωπίδα στην *Εφημερίδα* (1790-1798), που εξέδιδαν οι αδερφοί Μαρκίδες Πούλιου στη Βιέννη, η ύλη της οποίας αποτελούνταν κυρίως από ερανήματα και μεταφράσεις από ξένα κείμενα. Βλ. Γ. ΛΑΙΟΣ, *Ο Ελληνικός Τύπος της Βιέννης από τον 1874-1821*, Αθήνα, 1969, σσ. 49, 51.

28. «Προς τους Αναγνώστας», σ. 3. Πα-

ραπέμπω πάντα στην ανατύπωση του έργου, Αθήνα, εκδ. Κουλτούρα, 1977.

29. Για την αναγκαιότητα της συνεξέτασης «πρωτότυπης» και «μεταφρασμένης» λογοτεχνίας, βλ. Γ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, «(1790-1800): Γέννηση, Αναβίωση, Ανατροφοδότηση ή Επανεκτίμηση της Ελληνικής Ερωτικής Πλασματικής Πεζογραφίας;», περ. *Σύγκριση*, τχ. 2-3, (1991), σσ. 53-62, και Τάκης ΚΑΓΙΑΛΗΣ, «Λογοτεχνία, Δική μας και Ξένη», «Όλα Δικά μας», εφ. *Το Βήμα*, 28.10.93 και 9.1.1994.

30. Η έρευνα αυτή είχε περατωθεί όταν ο Αλέξης Πολίτης με πληροφόρησε ότι αναφορά στο έργο γίνεται από τον Φίλιππο ΩΡΑΙΟΠΟΥΛΟ, *Histoire de la pensée sur la ville et l'architecture en Grèce du XVème au XIXème siècle*, Thèse de Doctorat de l'Université de Paris I, dirigée par S. Asdrachas, 1990, τ. II, σ. 498. Καθώς όμως η διατριβή αυτή δεν έχει εκδοθεί, και επιπλέον αφορά έναν τομέα που θεωρείται —αδίκως όπως προκύπτει— ότι βρίσκεται εκτός των στενών φιλολογικών ενδιαφερόντων, τον τομέα της αρχιτεκτονικής, η σημαντική αυτή πληροφορία παρέμενε ανεκμετάλλευτη. Ωστόσο, όπως προκύπτει από το δημοσίευμα του Χρ. Δ. ΛΑΖΟΥ «Ελληνική Ε.Φ. στα 1797;», που έθεσε αργότερα στη διάθεσή μου ο Γ. Κεχαγιόγλου, το κείμενο-πηγή είχε επισημανθεί από τον Μάκη ΠΑΝΩΡΙΟ το 1977. Βλ. *Ανδρομέδα*, διμηνιαίο περιοδικό φανταστικής λογοτεχνίας, τχ. 5 (Μάιος-Ιούνιος 1991), σσ. 21-26.

31. Για τον Mercier και το έργο του αξιοποιώ κυρίως την εξής βιβλιογραφία: Raymond TROUSSON, «Introduction», στο Louis-Sébastien MERCIER, *L'An deux mille quatre cent quarante*, Bordeaux, Ducros, 1971, σσ. 7-73· *Dictionnaire des auteurs*, III, Paris, Laffont, 1952, σσ. 356-57· Pierre VERSINS, *Encyclopédie de l'Utopie*, Lausanne, 1972, éd. L'Age d'Homme, σσ. 581-83· J.R. de BEAUMARCHAIS, Daniel COUTY, Alain REY,

Dictionnaire des Littératures de langue française, Bordas, 1987, τ. M-R, σσ. 1577-80· Alexandre CIORANESCU, *Bibliographie de la littérature française du dix-huitième siècle*, CNRS, Paris, 1963, τχ. II, σσ. 1234-39· J.M. QUÉRARD, *La France Littéraire*, τχ. V, 1964 (ανατ.), σσ. 58-64.

32. Βλ. «Épître Dedicatoire à l'Année Deux Mille quatre cent quarante», σσ. 77-78. Οι παραπομπές στην πρόσφατη ανατύπωση του έργου από τον Raymond TROUSSON, ό.π., σημ. 31.

33. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο συγγραφέας προτάσσει ως μότο στο έργο τη ρήση του Leibniz «Le temps est gros de l'avenir».

34. Η λέξη «ουτοπία» προέρχεται, όπως είναι γνωστό, από το έργο του Thomas MORE (1478-1535) *De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia* (1516), οι ρίζες ωστόσο του λογοτεχνικού αυτού είδους ανάγονται στην αρχαιότητα και στον Πλάτωνα. Οι ιδανικές πολιτείες των έργων που εγγράφονται σε αυτή την παράδοση βρίσκονται σε μυθικά ή χαμένα στη μέση του ωκεανού νησιά —*New Atlantis* (1626) του BACON, *Terre Australe* (1781) του Restif de la BRETONNE—, σε φανταστικούς τόπους ενγένηι. Τα έργα αυτά προσφέρουν συνήθως ένα όνειρο φυγής, μια δραπέτευση από τη θλιβερή πραγματικότητα. Ωστόσο, λόγω της μεγάλης απόστασης που τηρούν από την πραγματικότητα και της εξιδανικευμένης εικόνας που προβάλλουν, διαθέτουν ελάχιστες πιθανότητες πειστικότητας.

35. Βλ. Jean-Marie GOULEMOT, «Nouveautés: les utopies», *Histoire de l'édition française: Le livre triomphant 1660-1830*, Promodis, σσ. 231-38.

36. Πολλά έργα με ουτοπικό περιεχόμενο —μεταξύ των οποίων και ο *Candide* (1759) του Voltaire —κυκλοφόρησαν ανωνύμως κατά τον 18ο αιώνα. Βλ. Pierre VERSINS, *Encyclopédie de l'Utopie*, λμ. «Anonymat», ό.π., σ. 48.

37. Ο συγγραφέας μάλιστα διαμαρτύρεται ότι «[...] πολλοί συγγραφείς αντέγραψαν σελίδες και σημαντικά αποσπάσματα στα απανθισματά τους(!) [= compilations] και μερικοί εισαγωγείς στην Αγγλία, στη Γερμανία, στη Ρωσία ανέφεραν τους εαυτούς τους ως συγγραφείς του έργου [...]». Βλ. «Avis de l'auteur», σσ. iii-viii, σε ανώνυμη έκδ. του 1786, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

38. Η σύγκριση γίνεται με βάση την πρώτη έκδοση του γαλλικού κειμένου σε τόμο. Σε μεταγενέστερες ο Mercier πρόσθεσε αρκετά Κεφάλαια, και το έργο έφτασε τους 3 τόμους.

39. Βλ. Jacques G.A. BERAUD, «La Traduction en France à l'époque romantique», *Comparative Literature Studies*, 8 (1971), σσ. 224-44.

40. «Επιθεωρησιακή μορφή με διαλογικά μέρη και επανωτές σκηνές και εικόνες [...]» που υποδηλώνουν συγγένεια με τα θεατρικά έργα του Δημητριάδη διαπιστώνει εδώ ο Γ. ΒΑΛΕΤΑΣ, *Οι Αρχές του Νεοελληνικού Θεάτρου*, ό.π., σ. λα'.

41. Σ. 33.

42. Το ελληνικό κείμενο μεταγράφεται εδώ σε μονοτονικό σύστημα, χωρίς άλλες διορθώσεις.

43. Πρόκειται προφανώς για αντιγραφικό ή τυπογραφικό λάθος.

44. Ένα ενδεικτικό μέτρο σύγκρισης μπορεί να αποτελέσει το Κεφάλαιο «Περί της Στρατηγίας Νησιού της Φράντζας» στη *Γεωγραφία Νεωτερική*, των Δανιήλ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ και Γρηγορίου ΚΩΝΣΤΑΝΤΑ, που είχε τυπωθεί το 1791 στη Βιέννη, ανατύπωση Ερμής, 1988 (επιμ. Αικ. Κουμαριανού), σ. 434 κ.ε.

45. Η πατρότητα ωστόσο του έργου αποτελούσε κοινό μυστικό λίγα χρόνια μετά την πρώτη έκδοση.

46. Σσ. 404-405.

47. Βλ. «Nouveau Discours préliminaire», σε έκδοση του 1799, σσ. i-xxviii, που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος.

48. Για την απήχηση των ιδεών της γαλλικής επανάστασης στο χώρο του μείζονος ελληνισμού, βλ. *Actes du IIIe colloque d'histoire (Athènes 14-17 octobre 1987). La Revolution française et l'hellénisme moderne*, Αθ., ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1989, και κυρίως, σε ό,τι αφορά τις αντιδράσεις, Catherine ΚΟΥΜΑΡΙΑΝΟΥ, «Vivre la Revolution: Temoignages grecs de 1789», σσ. 59-67, και Eugenie ΚΕΡΗΛΛΙΝΑΙΟΥ, «Lumières et Revolution française dans le "dialogues des morts"», σσ. 519-34.

49. Μερικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν ίσως αποδειχθούν, όταν ερευνηθούν συστηματικά, τεκμήρια κάποιας απήχησης: στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος υπάρχουν τρεις διαφορετικές εκδόσεις του *L'An 2440*: α') 1772, ανώνυμη, με τόπο έκδοσης το Λονδίνο, σε ένα τόμο, β') 1786, ανώνυμη, χωρίς τόπο έκδοσης (αλλά στο Παρίσι), τόμοι τρεις, γ') 1799, με το όνομα του συγγραφέα, τόπο έκδοσης το Παρίσι, σε τρεις τόμους. Επίσης υπάρχουν αντίτυπα και τριών άλλων γνωστών έργων του: *Tableau de Paris* (1783), *Théâtre Complet* (1778), *Néologie ou vocabulaire des mots nouveaux* (1801). Μεταφράσεις κειμένων του εκδιδόμενα αυτοτελώς δεν απαντούν μέχρι το 1863.

R é s u m é

S. ATHINI, *St. Demetriades - L.S. Mercier: Rêves Utopiques du XVIIIème siècle*

En 1797 paraît à Vienne sous la signature de Stephanos Demetriadis (1760-1827) un court récit,

en langue vulgaire, intitulé *Compilations*. Il s'agit d'une futurologie dont l'intrigue se déroule en l'an 2400, dans une société qui a déjà vu se réaliser une grande partie des revendications du siècle des Lumières. Stephanos Demetriadis, érudit, originaire de l'île de Skiathos, tout en déclarant qu'il s'agit d'une traduction ne mentionne ni la langue d'origine ni l'auteur du texte étranger. Pendant longtemps dans la bibliographie hellénique on a tenu ce texte pour un original. Pourtant des recherches récentes ont démontré qu'il s'inscrit dans la lignée des traductions de textes français en langue grecque vulgaire. Il s'agit, en fait, d'une traduction du roman *L'An 2440 ou rêve s'il en fut jamais* (1771) de Louis Sébastien Mercier (1740-1814). La confrontation entre le texte grec et le texte français révèle que le traducteur suivant la méthode des "Belles Infidèles", a sélectionné les passages traduits en fonction des intérêts particuliers du public grec. D'autre part il a omis délibérément toute référence aux faits et lieux historiques évoqués afin de mieux adapter son texte aux exigences de la réalité grecque de la fin du XVIIIème siècle.

